

Tasavvufî Tefsirlerde Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi -Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği-

*The Thought of Nur al-Muhammadi in the Sufi
Commentaries -Examples of Tustari, Baqli, and
Bursevi Commentaries-*

Dr.
Eyüp İNCE

Diyanet İşleri Başkanlığı, Eskişehir/Türkiye
Presidency of Religious Affairs, Eskişehir/Turkey
ORCID: 0000-0001-6194-2980
eyup.ince43@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 26 Nisan/April 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Haziran/June 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2022
Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June
DOI: 10.46231/sufiyye.1109291

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Eyüp İNCE).

Lisans Bilgisi

Licence Information:

Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır./This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/ This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/
Kalem Education Culture Academy
Association

Atıf / Cite as

İnce, Eyüp. "Tasavvufî Tefsirlerde Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi -Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği-". *Sufiyye* 12 (Haziran/June 2022), 131-150.

* Bu makale "Tüsterî Tefsirindeki Tasavvufî Yorumlar ve Bunların Baklî, Bursevî Tefsirleriyle Mukayesesi" (Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2022) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article was produced from my doctoral thesis titled "Sufi Commentaries On Tustari Tafsir And Comparison of These With Bakli And Bursevi Tafsirs" (Osmangazi University Institute of Social Sciences, Eskişehir 2022).

Öz

Bu araştırmada, nûr-ı Muhammedî diğer bir ismiyle hakikat-ı Muhammediyye kavramı incelenmiştir. Çalışmanın amacı ise Tüsterî, Baklı ve Bursevî'nin yorumlarındaki nûr-ı Muhammedî düşüncesinin daha önce çalışılmamış yönlerini ortaya koymaktır. Zira tasavvufun ilk dönemlerinde yaşayan Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö.283/896) nûr-ı Muhammedî kavramını ilk dile getiren mutasavvıflardan sayılmıştır. Daha sonra bu düşüncenin izleri, mutasavvıf Rûzbihân Baklı (ö.606/1209) ve İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725)'de görülmüştür. Çalışmada söz konusu kavramın mahiyeti, tarihî serüveni, savunucuları ve dayandırıldığı âyetler Tüsterî, Baklı ve Bursevî'nin yorumları çerçevesinde ele alınmıştır. Konu ele alınırken öncelikli olarak Tüsterî'nin nûr-ı Muhammedî düşüncesine referans gösterdiği âyetler ve onların yorumları temel alınmıştır. Daha sonrasında bu âyetlerin yorumu Baklı ve Bursevî'nin tefsirinden incelenerek mukayese yapılmıştır. Bunun neticesinde ise üç müellifte nûr-ı Muhammedî düşüncelerini temellendirdikleri âyetler açısından farklıklar bulunduğu gözlemlenmiştir. Fakat üçünde de Peygamber Efendimizin zâhirî boyutun yanı sıra bâtinî boyutunun var olduğu düşüncesi bariz bir şekilde görülmektedir. Bazı âyetlerin nûr-ı Muhammedî ile bağlantı kurularak yorumlanmasının temel sebebi bu düşünce olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvufî Tefsir, Nûr-ı Muhammedî, Tüsterî, Baklı, Bursevî.

Abstract

In this research, the concept of nûr-ı Muhammedî, also known as Hakikat-ı Muhammediyye, has been examined. The aim of the study is to reveal the previously unstudied aspects of the nûr-ı Muhammedî thought in the interpretations of Tüsterî, Baklı and Bursevî. Sahl bin Abdullah al-Tustari (d.283/896), who lived in the early periods of Sufism, is considered to be the one of the first sufis who expressed the concept of Nur al-Muhammadi. Later, the traces of this thought were seen in Sufi Ruzbihan Baqli (d.606/1209) and Ismail Haqqi Bursevi (d.1137/1725). In the study, the nature of the concept in question, its historical adventure, its defenders and the verses on which it is based are discussed within the framework of the interpretations of Tüsterî, Baklı and Bursevî. While dealing with the subject, primarily the verses that Tustari refer to the Nur al-Muhammadi thought, and their interpretations are taken as the basis. Afterward, a comparison was made by looking at the interpretation of these verses from the commentary of Baqli and Bursevî. As a result of this, it has been seen that the theory of Nur al-Muhammadi exists in all three authors. However, it has been observed that there are differences between them in terms of the verses on which they are based. On the other hand, in all three of them, the idea that the Prophet had an inner dimension as well as an external dimension is clearly seen. It can be said that this thought is the main reason why some verses are interpreted in connection with the light of Muhammad.

Keywords: Sufism, Sufi Tafsir, Nur al-Muhammadi, Tustari, Baqli, Bursevi.

Giriş

Sehl b. Abdullah Tüsterî, hicrî III. asırda yaşamış zühd hayatıyla meşhur mutasavvıflardandır. Hicrî 200 senesinde İran'ın güney batısında bir eyalet olan Hûzistan'ın Ahvaz bölgesindeki Tüster, diğer bir ismiyle Şüster kasabasında doğmuştur.¹ Tüsterî, kelim ve tefsir gibi alanlarda ilim sahibi olmasının yanı sıra daha çok sûfî kimliğiyle meşhur olmuştur. Şeriat ile hakikati birleştiren mutasavvıf diye nitelendirilen Tüsterî, tasavvuf anlayışını Kur'an ve sünnet üzerine bina etmiştir. Öncelikli düsturu, İslam'ın iki önemli kaynağına sarılmak ve onlara tabi olmaktır.² Tasavvuf alanındaki hocalarından birisi de Zunnûn Mısırî'dir (ö.245/859). Birçok mürit yetiştiren Tüsterî'nin en meşhur öğrencisi Hallâc-ı Mansûr'dur (ö.309/922). Uzun süre Basra'da yaşayan Tüsterî, hicrî 283/896 yılında Basra'da vefat etmiştir.³ Tüsterî'nin ona yakın eseri vardır ancak bunlardan en meşhuru *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tasavvufî tefsiridir. Tefsirinde her sureden bir veya birkaç âyetin tasavvufî yorumu yer almaktadır. Genellikle ahlâkî veya ona yakın âyetler tefsir edilmektedir. Biz de bu çalışmada onun tefsirindeki nûr-ı Muhammedî ile alakalı yorumlarını temel alacağız.

Rûzbihân Baklı, hicrî 526/1132 yılında İran'nın bir eyaleti olan Fesâ'da dünyaya gelmiştir.⁴ Baklı, tasavvuf anlayışı itibariyle Hallâc-ı Mansûr, Bâyezid-i Bistâmî (ö.234/848) ve Ahmed Gazzâlî (ö.520/1126) çizgisinde aşk, mükâşefe ve şatah tarîkini tercih etmiş sûfîlerdendir. Baklı, hayatının sonuna doğru felç geçirmiş ve İran'ın Şiraz kentinde vefat etmiştir.⁵ Tasavvuf anlayışını aşk üzerine bina eden sûfînin hemen hemen bütün eserlerinde bu anlayışı gösteren ifadelerine rastlamak mümkündür. Araştırmamızın konusunu teşkil eden *Arâisü'l-beyân* adlı tasavvufî tefsirinde de bu minvalde yorumlar görülmektedir.

İsmail Hakkı Bursevî, 1063/1653 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde olan Aydos'ta dünyaya gelmiştir. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için

1 Muhammed b. Hüseyin Sülemi, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Nurettin Şeribe (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003) 206.

2 Sehl b. Abdullah Tüsterî, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2007), 73.

3 İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-âyan*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-mârifet, trs.) 2/430.

4 Nazif Hoca, "Baklı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/545.

5 Cüneyd Şirâzî, *Şeddü'l-izar*, thk. Mirza Muhammed Han, Abbas İkal (Tahran: yy., 1910), 253.

Bursevî nisbesiyle anılmıştır.⁶ Bursevî, tefsir, hadis, fıkıh, akâid, tasavvuf gibi farklı ilim dallarında eserler yazmış önemli bir mutasavvıftır. Kendi müellefâtında bizzat listelediği kitaplarıyla birlikte yüz yirmi civarında eser yazdığı tahmin edilmektedir.⁷ Bu açıdan Bursevî'nin, "velûd" bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz. Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân'ı*, tasavvufî tefsir özelliğini taşıyan önemli bir eserdir. Aynı zamanda çalışmamızda başvuracağımız diğer bir kaynağı oluşturmaktadır. Son yıllarını irşat faaliyetiyle ve eser yazmakla geçiren Bursevî, 1137/1725 yılında vefat etmiştir. Kabri Bursa'daki Tuz Pazar'ında yaptırdığı caminin kible tarafında bulunmaktadır.⁸

Sûfiler, diğer islâmî ilim dallarının temsilcileri gibi kendilerinin geliştirmiş oldukları kavram veya nazariyeleri Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırmaya çalışmışlardır. Kur'ân Arapça olup doğru anlaşılması için kurallarının iyi bilinmesi gerekir. Her köklü dil gibi Arapçanın da kendisine ait özel kuralları vardır.⁹ Bu kuralların da içerisinde bulunduğu etkenler sayesinde Arapça sürekliliğini devam ettirmektedir.¹⁰ Adı geçen müfessirler bu kuralları çok iyi bir şekilde bilmekle beraber tasavvuf anlayışından da yararlanarak Kur'ân'daki âyetleri yorumlamışlardır. Nihayetinde onların ortaya koymuş oldukları bu eylem tasavvufî tefsirin doğmasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerîm'in işârî olarak yorumlanmasını veya okunmasını sağlamıştır.¹¹ Tasavvufî tefsirin en temel özelliği, âyetlerin zâhirî ve bâtinî yönüne işaret edilerek yorumlanmasıdır. Ayrıca âyetlerin bu iki ayrı yönü ifade edilirken Kur'ân ve sünnetle beraber akıl, mârifet, hikmet, kalp, keşf, ilham, rüya gibi bilgi nazariyelerine başvurulmaktadır.¹² Nitekim Tüsterî, Baklî ve Bursevî'nin tefsiri bu metotla yazılmış tasavvufî tefsirlerdendir. Bu üç tefsir, nûr-ı Muhammedî hakkında yapılan tasavvufî yorumları görebilme adına önemli olduğu söylenebilir.

6 Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı-Bursevî Örneği* (Konya: Ensar Yayıncılık, 2014), 11; Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı, Eserleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, İstanbul, 2001), 34.

7 Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1982), 37.

8 Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı, Eserleri*, 104-118.

9 Recep Kırıcı, *Ebü Ali el-Fârisî'nin Sarf İlmindeki Yeri*, (Ankara: Fecr Yay. 2021), 9.

10 Recep Kırıcı, Arap Dilinde ^âve ^âEdatları İle İlgili Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 / 1 (Haziran 2021): 591.

11 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/13; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Ekolleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 27-28.

12 Detaylı bilgi için bkz. Eyüp İnce, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tasavvufî Yorumu-Tüsterî, Baklî ve Bursevî Tefsiri Örneği*, (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), 68-96.

Mutasavvıfların geliştirmiş oldukları tasavvufî tefsir metodu, farklı birçok kavram veya nazariyenin doğmasına vesile olmuştur. Bunlardan birisi de nûr-ı Muhammedî düşüncesidir. Tasavvuf ilminde nûr-ı Muhammedî, Hz. Muhammed'in altmış üç senelik cismanî hayatından farklı olarak ayrı bir varlığını temsil etmektedir. Bu düşünceye göre Allah'ın dışında hiçbir şey yokken ilk defa nûr-ı Muhammedî (Hz. Muhammed'in nûru) yaratılarak bu nûrdan bütün mahlûkat yaratılmıştır.¹³

Nûr-ı Muhammedî düşüncesinin tarihsel serüvenine bakıldığında Tüsterî'nin hocası olan Zünnûn Mısrî'den (ö. 245/859) önce Kâb b. Ahbâr (ö.32/652) ve Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/770) gibi şahsiyetler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Nitekim nûr-ı Muhammedî düşüncesini ilk dile getiren şahsiyetleri kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

Kâb b. Ahbâr (ö.32/652), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/770), Zünnûn Mısrî (ö. 245/859), Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (ö. 297/909) ve Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922). Bu düşünce daha sonra Ruzbihân Baklı (ö. 606/1209), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240), Abdülkerim el-Cili (820/1427), Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (672/1273), Kastallânî (923/1517), İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725) gibi şahsiyetleri etkilemiş ve etkisi günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁴

Tasavvufî tefsir ekolünün ilk temsilcilerinden sayılan Tüsterî, tefsirinde nûr-ı Muhammedî düşüncesini âyetlerle temellendirerek farklı bölümlerde değişik açılardan ele almaktadır. Tüsterî, tefsirinde hakikat-ı Muhammediyye yerine nûr-ı Muhammedî ifadesini kullanmaktadır.¹⁵ Tüsterî'nin nûr-ı Muhammedî anlayışı, kendisinin Hızır (a.s.)'dan aldığı bir bilgiye dayanmaktadır. Ona göre Hz. Muhammed, Allah'ın nûrundan yaratılmıştır ve Allah ona kudretiyle suret vermiştir. Bu nûr yüz bin sene süreli Allah'ın huzurunda durmuş ve her gün Allah o nûrun ışığını artırmıştır. Bütün varlık ise bu nûrdan yaratılmıştır.¹⁶

13 Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/180.

14 İnce, *Kur'ân-ı Kerim'in Tasavvufî Yorumu-Tüsterî, Baklı ve Bursevî Tefsiri Örneği*, 111.

15 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 27, 69, 111, 156.

16 Fatma Gedik, *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 190.

Tüsterî'nin Nûr-ı Muhammedî Düşüncesini Temellendirdiği Âyetlerin Baklî ve Bursevî Tefsirleriyle Mukayeseli Bir Analizi

Tüsterî'nin nûr-ı Muhammedî nazariyesini temellendirdiği âyetler bulunmaktadır. Bunlardan biri de “Allah, göklerin ve yerin nûrudur”¹⁷ âyetidir. Tüsterî, *الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح* “Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru içinde lamba bulunan kandil gibidir”¹⁸ âyetinin devamında yer alan *الله مثل نوره* ifadesindeki ikinci nûrdan maksat Hz. Muhammed olduğunu ifade etmektedir.¹⁹ Tasavvufta nûr, hidâyet yoluna sevk eden ve gözlere gerçeği açıklayan şey olarak tanımlandığı gibi âlemi aydınlatıp ışık saçması hasebiyle Hz. Muhammed'e özgü olarak da kullanılmaktadır.²⁰ Tüsterî, söz konusu âyette özellikle bu anlam doğrultusunda yorum yapmıştır.

Baklî ise Tüsterî'den farklı olarak *الله نور السموات والأرض* “Allah yerin ve göğün nûrudur.”²¹ âyetindeki Allah'ın nûru ifadesini müminin sureti, gökyüzünü (السموات) müminin başı, yeryüzünü (الأرض)) müminin gövdesi olarak yorumlamaktadır. Çünkü ona göre Allah insanın baş kısmını; işitme, görme, tatma, koklama, konuşma; gövde kısmını ise organlar, uzuvlar, kaslar, kıllar et, kan, kemik gibi nûrlarla süslemiştir. Bunlar da Allah'ın azamet ve kudretini göstermektedir.²²

Baklî, *الله مثل نوره* ifadesini ise ârif bir kimsenin sadrına, Ebu Ali Cüzcânî'den rivayetle de aynı ifadeyi müminin kalbini aydınlatmasına benzetmektedir. Çünkü ona göre mümin, Allah'a iman ederek kalbini nûrla aydınlatmaktadır. Ayrıca Baklî'ye göre müminin kalbi, Allah'ın nûruyla kaplı olduğu için bütün mahlûkata O'nun nûruyla bakmaktadır. Baktığında da Allah'ın yaratma konusundaki mükemmelliğini görmektedir.²³

Bursevî de söz konusu âyeti tefsir ederken, âyette geçen ikinci nûrdan maksadın Hz. Muhammed olduğunu beyan etmektedir. Ona göre

17 Nûr 24/35.

18 Nûr 24/35.

19 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 206.

20 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hâşim Muhammed Şazelî, (Kahire: Dârul-Maârif, ty.) 6/4571; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 488; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Otto Yayınları, 2017) 264.

21 Nûr 24/35.

22 Baklî, *Arâisül-beyân*, 3/11

23 Baklî, *Arâisül-beyân*, 3/12, 14.

Allah, Peygamber Efendimizi nûr olarak isimlendirmektedir. Zira Allah'ın kudretinin nûruyla yokluk zulmetinden varlığa çıkardığı ilk şey Hz. Muhammed'in nûru olmuştur.²⁴

Mutasavvıflara göre “nûr”, “Allah'ın zâhir ismiyle tecelli etmesi” şeklinde tanımlanmakta ve dünya çehresine yansıyan var oluş olarak ifade edilmektedir. Çünkü bütün eşyaya verilen varlık, esasında Allah'ın zâtının nûru olarak görülmektedir.²⁵ Esasında âyete yapılan yorumlara bu açıdan bakıldığında Tüsterî, Baklı ve Bursevî'de Allah'ın zâtının nûrunun farklı tecellilerine işaret olduğu görülmektedir. Tüsterî ve Bursevî Allah'ın tecellisi olan nûru Hz. Muhammed olarak yorumlarken, Baklı ise ârifin sadrına ve müminin kalbine benzetmektedir. Verilen mana farklı olsa da atfedilen şey Allah'ın nûrudur.

Kâb b. Ahbâr (ö.32/652) da Tüsterî ve Bursevî'nin düşüncesi doğrultusunda âyeti yorumlamaktadır. Âyette geçen (مثل نوره) ifadesindeki “hû” zamirinin nûr-ı Muhammedî olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Buna benzer yorum Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/770) da yapmaktadır. Ona göre âyette geçen ikinci “hû” zamiri Peygamber Efendimizi ifade ederek nûr-ı Muhammedî'nin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Mukâtil b. Süleyman, âyetin devamında geçen “mişkât'ı” Hz. Peygamberin babası olan Abdullah'ın sulbü, “zücace'yi” Hz. Peygamberin bedeni, “mişbâh'ı” da Hz. Peygamberin bedenindeki iman olarak yorumlamaktadır.²⁷

Nûr-ı Muhammedî, tasavvuf ilminde yaratılanların ilki olarak kabul edilmektedir.²⁸ Tüsterî de “Ben yeryüzünde halife yaratacağım.”²⁹ âyetini bu minvalde yorumlamaktadır. Ona göre Allah, Hz. Âdem'i yaratmadan önce meleklerle ben yeryüzünde halife yaratacağım dedi ve Hz. Âdem'i nûr-ı Muhammedî'nin izzetli, şerefli çamurundan yarattı.³⁰ Buna göre ilk yaratılan şeyin Hz. Âdem'den önce nûr-ı Muhammedî olduğu anlaşılmaktadır.

24 Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 2/296.

25 Gazzâlî, *Maksâdü'l-esnâ*, 292; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 264; Zafer Enginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 781; Uludağ, “Nûr”, 33/245.

26 Kâdî İyâz, *Şifâ bi-tarîfî hukûki'l-Mustafâ*, thk. Ahmet Abduh Ali Koşk (Dubai: Câzret-ü Dubeyi'd-Düveliyet-i li'l-Kur'an'il-Kerîm, 2013), 58-59.

27 Mükatil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mükatil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesü Tarihi'l-Arabî, 2002), 3/157-158.

28 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 245.

29 el-Bakara 2/30.

30 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 27-28.

Tüsterî'nin yorumunda bahsettiği nûr-ı Muhammedî, İbn Arabî'nin bahsetmiş olduğu beş varlık mertebesinden ikincisine tekabül etmektedir. Bu mertebe ceberût âlemi, ilk taayyün, ilk akıl, ilk cevher, hakikat-i Muhammediyye, vâhidiyet mertebesi gibi farklı isimlerle de adlandırılmaktadır.³¹

Baklî, Allah'ın "*Ben yeryüzünde halife yaratacağım*"³² buyurmasındaki hikmetin, orada bulunanlar tarafından anlaşılmadığını, bunu anlamaktan aciz kaldıklarını ifade etmektedir. Allah'ın melekleri yaratmasındaki hikmetin ibadet etmek olduğunu, Hz. Âdem'i yaratmasındaki hikmetin ise muhabbet olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Baklî meleklerin, Allah'ı görmek istediğini fakat bundan aciz kaldıklarını daha sonra Hz. Âdem'e kendi suretinden bir suret, kendi ruhundan bir ruh vererek yarattığını ona baktıklarında ise Allah'ın tecellisini gördüklerini söylemektedir.³³

Bursevî ise âyette, Hz. Âdem'in Allah'ın halifesi olduğunu, cinlerden sonra yaratıldığı için sonra gelen manasında halife denildiğini ifade etmektedir. Âyette kastedilen muradın ise "*Ben yeryüzünde sizin yerinize bir halife yaratmak istiyorum.*" olduğunu söylemektedir.³⁴ Ayrıca Bursevî Allah'ın "*Ben yeryüzünde halife yaratacağım.*"³⁵ demesinde dört hikmetin olduğuna işaret etmektedir. "*İnsanlara istişareyi öğretmek, Hz. Âdem'in yaratılışını tüm meleklerle müjdelemek, lütfunu ortaya koymak, içinde iyiliğin kötülükten daha fazla olması durumunda iyiliği tercih etmenin gerçek hikmet olduğunu öğretmek*" gibi hususlar bu âyet çerçevesinde zikredilen hikmetlerdir.³⁶

Mutasavvıflara göre Hz. Muhammed'in altmış üç senelik cismanî hayatından farklı olarak ayrı bir varlığı bulunmaktadır. Bu düşünceye göre Allah'ın dışında hiçbir şey yokken ilk defa nûr-ı Muhammedî yaratılarak bu nûrdan bütün mahlûkatın yaratıldığı iddia edilmektedir. Kâinatın var olma sebebi, maddesi ve gayesi ise bu hakikat olarak kabul edilmektedir.³⁷

31 Hüsamettin Erdem, "Sadreddin Konevi'de Varlık Mertebeleri ve İbn Arabî ile Mukayesesi", *III. Uluslararası Sadrettin Konevi Sempozyumu*, ed. Erdal Baykan, Fatih Kaleci (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018), 206, 213.

32 el-Bakara 2/30.

33 Baklî, *Arâisül-beyân*, 2/40-41.

34 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/114.

35 el-Bakara 2/30.

36 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/114-115.

37 Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15/180.

Tüsterî'nin, “*Ben yeryüzünde halife yaratacağım.*”³⁸ âyetindeki yorumu bu düşüncenin yansıması olarak görülebilir. Baklı ve Bursevî ise âyete hikmet nazarıyla bakmaktadır. Doğrusu hikmet kavramı da âyetin mana derinliğiyle uyumluluk arz etmektedir. Zira tasavvufta hikmet, ilahî sırların idrak edilmesi manasına gelmektedir.³⁹ Allah bu âyette de insanoğlunun yaratılmasındaki ilahî sırrı açıklamaktadır. Nitekim halifenin bilinmesi hikmetin bilinmesidir fakat melekler bunu ilk başta idrak edememiştir.

Tüsterî, Baklı ve Bursevî'nin İnsanoğlunun Zürriyetine Dâir Yorumları

Allah, Hz. Âdem'i topraktan yaratmış ve ona ruhundan üfleterek can vermiştir. Böylece insan fizikî varlığıyla dünyaya adım atmıştır. Tüsterî, “*Hani Rabbin, Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini çıkarmış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ buyurmuştu.*”⁴⁰ mealindeki âyetin tefsirini yaparken, üç çeşit zürriyetin varlığından bahsetmektedir. Birinci zürriyetin, Allah'ın ilk olarak yarattığı Hz. Muhammed olduğunu söylemektedir. İkinci zürriyetin Hz. Âdem, üçüncü zürriyetin ise Hz. Âdem'den sonraki nesil olduğunu bildirmektedir. Bunun dışında birinci zürriyet olarak tanımladığı nûr-ı Muhammedî ile alakalı açıklamalarına göre Allah, Hz. Muhammed'i yaratmayı murad ettiğinde kendi nûrundan onun nûrunu yarattı. Bu nûr azamet perdesine ulaşınca Allah'a hakkıyla secde etti. Bunun ardından Allah, onun secdesinden ışık veren bir lamba gibi azametli bir sütun yarattı. Bu sütunun zâhirinde ve bâtınında Hz. Muhammed vardı. Bu nûranî sütun, bir milyon sene âlemlerin Rabbi olan Allah'ın huzurunda iman ile durdu. Allah buna karşılık kâinatı yaratmadan bir milyon sene önce, ona müşâhedeyi ikram etti.⁴¹

Tüsterî'nin âyetle alakalı yorumu “*Âdem su ile çamur arasında iken ben nebi idim.*”⁴² hadisiyle örtüşmektedir. Bu hadisten ve Tüsterî'nin yorumlarından fizikî olarak ilk Hz. Âdem yaratılmış olsa da ruhanî olarak Hz. Muhammed'in yaratıldığı anlaşılmaktadır. Baklı, insanlığın yaratılmasını

38 el-Bakara 2/30.

39 Mustafa Kara, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/518.

40 el-A'râf 7/172.

41 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 68-69.

42 İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l hafâ* (Şam: Mektebetü'l İlmî'l-Hadis, 2000) 2/155.

Hız. Âdem'in yaratılmasıyla meydana geldiğini bildirmektedir. Tüsterî'ye benzer olarak zürriyetin çeşitlerinden bahsetmektedir fakat sadece Hız. Âdem'in zürriyetini dile getirmektedir. Bütün zürriyetlerin varlığını ise Allah'ın nûruna dayandırmaktadır.⁴³ Bursevî ise Tüsterî'nin yorumundan bağımsız olarak Baklı'nın düşüncesi doğrultusunda yaratılışı Hız. Âdem'in zürriyetine dayandırmaktadır.⁴⁴

Tüsterî, Baklı ve Bursevî'nin Nûh Tufanına Dâir Yorumları

Nûh tufanı, Hız. Nûh zamanında meydana gelen ve her şeyi su altında bırakan büyük felaketi ifade etmektedir. Nûh kıssası Kur'ân'da, Arâf, Yûnus, Şuarâ ve Nûh surelerinde geçmektedir. Fakat Hûd suresinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Nûh tufanının özellikle muhatabı Nûh kavminden Allah'a iman etmeyen kimselerdir. Onları cezalandırmak için Allah tarafından gönderilmiş bir musibettir. Nûh tufanının bütün dünyayı kapladığı şeklinde görüşler de bulunmaktadır.⁴⁵

Tasavvuf ilmine göre Nûh tufanı, insanlığın gelişim aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁶ Tüsterî, "*Nihayet emrimiz gelip de ten-nür (geminin kazanı) kaynayınca Nuh'a: 'Her birinden ikişer ikişer alıp aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışında aileni ve iman etmiş olanları geminin içine yükle.' dedik. Zaten onunla birlikte iman edenler çok az idi.*"⁴⁷ âyetinin tefsirinde Peygamber Efendimizin bütün yaratılanlardan önce var olan nûrunu, insanlığın ilmî gelişimiyle ilişkilendirmektedir. Ona göre Allah, Hız. Muhammed'in kalbini, insanlığa bir rahmet olarak ilmî gelişmelerin kaynağı yapmıştır. Bütün insanlık, kaynağı Hız. Muhammed'in nûru olan ilimden istifade etmiştir. Bütün peygamberlerin nûru da Hız. Muhammed'in nûruyla aydınlanmıştır. Bu nûr içinden birçok şeyi barındırmakla beraber ilim onlardan en önemlisidir. Ayrıca bütün melekler,

43 Baklı, *Arâisü'l-beyân*, 1/495.

44 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/266.

45 Ömer Faruk Harman, "Tûfan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/319-322.

46 İskender Pala, "Tûfan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/323.

47 Hûd 11/40.

dünya ve ahirette Hz. Muhammed'in nûruyla aydınlanıp etrafına ilmin ışığını saçmıştır.⁴⁸

Tüsterî, bu hususlara ilave olarak şu yorumları yapmaktadır: “Sıddıkların ulaşabildikleri derecelerin sonu, nebilerin ahvâlinin başlangıcıdır. Şüphesiz ki Hz. Muhammed Allah’a, bütün peygamberlerin ibadet şekilleriyle ibadet etmiştir. Cennette üzerinde Muhammed yazılmamış olan tek bir ağaç yaprağı dahi yoktur. Eşyanın başlangıcı ve sonu onunladır. Bu sebeple Allah onu ‘Hâtemu’l Enbiya’ olarak nitelendirmiştir.”⁴⁹

Baklı, bu âyetin sadece “*Aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışında*”⁵⁰ kısmını tefsir etmektedir ve zulmedenlerin suda boğularak Allah’ın gazabına uğrayacaklarını söylemektedir.⁵¹ Bursevî ise âyette ikişer olarak tercüme edilen “zevç” kavramını açıklamaktadır. Ona göre zevç, biri diğeri olmadan yapamayan iki varlıktır. Aynı cinsten birbirine benzeyen şey demektir. Erkek dişi için, dişi de erkek için zevçtir. Bazen bunların her ikisine birden de zevç denir.⁵²

Âlemdeki her şey zıddıyla kaimdir. Yani, âlemdeki her kötü örnek, güzel örneklerin anlaşılmasına vesile olur. Nûr kavramının da zıddı zulmettir. Zulmet, karanlık manasına gelir, nûr ise aydınlığı ifade eder.⁵³ Âyetteki yorumlara bakıldığında özellikle Tüsterî’nin bu anlam üzerinden yorum yaptığı söylenebilir. Tüsterî, nûr kavramının mana olarak içerisinde barındığı aydınlığı, Hz. Muhammed’e atfederek bunu insanlığın ilmî gelişmeleriyle bağdaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle nûr-ı Muhammedî’nin ilmî aydınlığını evrensel bir çerçevede yorumlamaktadır. Baklı ve Bursevî âyete tamamen bu konunun dışında bakmaktadır. Baklı, âyeti zahirî manası bağlamında yorumlarken Bursevî, sadece “zevç” kavramını dil açısından yorumlamaktadır.

48 Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 79.

49 Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 79-80.

50 Hûd 11/40.

51 Baklı, *Arâisül-beyân*, 2/118-119.

52 Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/135-136.

53 Abdülbâkî, *Mu’cemü’l-müfehres*, 2/725; Uludağ, “Nûr”, 33/244

Tüsteri, Bakli ve Bursevi'nin Kur'ân'daki Necm ve Fecr'e Yemin Konusuna Dâir Yaklaşımları

Kur'ân-ı Kerîm, farklı şekillerde yemin ederek ilahî hakikatleri tekit ve teyit etmektedir. Bazen de yeminle, kendisi için yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret etmektedir.⁵⁴ *“Battığı zaman yıldızla yemin olsun.”*⁵⁵ âyetinde bu durumun söz konusu olduğu bildirilmektedir.⁵⁶ Tüsterî de bu âyette yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret etmekle beraber âyete mana yönüyle farklı bir yorum getirmektedir. Ona göre âyette zikredilen النجم (Yıldız) ifadesinden maksat Hz. Muhammed'dir. Âyetin manası ise “Semadan döndüğü zaman Muhammed'e yemin olsun.” şeklindedir. Nitekim Tüsterî, âyette geçen “*yıldızın batması*”, Peygamber Efendimizin Miraç olayında Allah katına çıkartılıp tekrardan dünya semasına dönmesine benzetmektedir.⁵⁷

Tüsterî, “*Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü.*”⁵⁸ mealindeki âyette ise yaratılan ilk unsurun nûr-ı Muhammedî olduğunu bildirmekte ve Hz. Muhammed'in dünyadaki doğumundan önceki varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Tüsterî, “*Sidrey'i kaplayan kaplamıştı*”⁵⁹ âyetindeki sidretü'l müntehayı, Hz. Muhammed'in ibadetinden oluşan bir nûr olarak tarif etmektedir.⁶⁰

Baklî, Necm suresinin ilk âyetinde geçen والنجم (*Yıldız*) ifadesinin Cafer b. Muhammed Sadık'tan rivayetle Hz. Muhammed olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Necm'in والنجم (*Yıldız*) Peygamber Efendimizin kalbi olabileceğini ifade etmektedir.⁶¹

Bursevî ise nûr-ı Muhammedî'ye dair herhangi bir yorum yapmadan Necm suresinin ilk âyetindeki و (vav) harfinin, yemin için olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Allah'ın yıldızla yemin etmesi yolcuların dünyada

54 Celal Kırcı, “Aksâmü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290.

55 en-Necm 53/1.

56 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 6/434.

57 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 156.

58 en-Necm 53/13-14.

59 en-Necm 53/16.

60 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 156.

61 Baklî, *Arâisül-beyân*, 3/356.

yollarını kaybettikleri zaman yıldızla bulmalarından kaynaklanmaktadır.⁶² Necm suresi 13-14. âyetlerindeki sidretü'l-müntehâ ise Cebrâil makamıdır. Âyette geçen ikinci görme de Hz. Muhammed'in Miraç geçesinde Cebrâil'i görmesidir.⁶³

Necm suresindeki âyetlerle alakalı yorumlara bakıldığında esasında Tüsterî'nin yorumları Hallâc-ı Mansûr'un teorisiyle paralellik arz etmektedir. Nitekim Hallâc-ı Mansûr'a göre Hz. Muhammed'in bütün varlıkların yaratılmasından önce var olan nûru, diğeri peygamber ve insan olarak dünyaya gelen beşerî varlığı olmak üzere iki sûreti bulunmaktadır.⁶⁴ Tüsterî'nin yorumları özellikle Hz. Muhammed'in birinci suretine yani bütün varlıkların yaratılmasından önce var olan nûruna işaret etmektedir. Baklı'nın Hz. Muhammed'i yıldızla benzetmesi ise onun her iki suretteki varlığından kaynaklanmaktadır.

Kur'ân'da ismini ilk âyetinden alan "fecr" suresi bulunmaktadır. Allah bu âyette "fecir" üzerine yemin etmektedir.⁶⁵ Fecir Arapça'da güneşin doğmasından önceki tan yeri ağarmasını veya güneşin ilk aydınlığını ifade etmektedir. Türkçe'de "şafak sökmesi, gün ağarması, sabahın alaca karanlığı" gibi sözcüklerle isimlendirilmektedir.⁶⁶ Müfessirler "fecir" kavramına; "sabah namazı", "günün tamamı", "günün başlangıç saati", "kurban bayramının ilk günü", "müzdelife gününün fecri", "muharrem'in ilk gününün fecri" gibi farklı yorumlar getirmişlerdir.⁶⁷

Tüsterî, "fecir" ile alakalı bu rivayetleri kabul etmekle beraber âyetin tasavvufî manasının Hz. Muhammed olduğunu belirtmektedir. Ayrıca nûr-ı Muhammedî'yi ilimle bağdaştırmaktadır. Ona göre ilim nûrları, iman nûrları, salih amellerin nûru, dünya ve ahiretin nûru Hz. Muhammed'den sudur etmiştir. Diğer bir ifadeyle Tüsterî, fecir vaktinin yani sabahın ilk aydınlığıyla karanlığın yok olmasını, Hz. Muhammed'in nûruyla cehaletin ortadan kalkıp yerine ilim ve irfanın almasına benzetmektedir.⁶⁸

62 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/320.

63 Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/328.

64 Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, 49; Öztürk, *Hallacı Mansur ve Eseri: Kitâbu't-tavâsîn*, 66.

65 el-Fecr 89 /1; والفجر "Andolsun fecre (sabahın ilk aydınlığına).

66 Yakup Çiçek, "Fecir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/286.

67 Zemhaşerî, *el-Keşşâf*, 6/1280; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/73-75; Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 5/549-550.

68 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 193.

Baklî, İbn Atâ'dan rivayetle Tüsterî'nin düşüncesine paralel olarak fecrin Hz. Muhammed olduğunu çünkü iman ve ilim nûrlarının onunla ortaya çıkıp yayıldığını, karanlığın da onunla yok olup ortadan kalktığını bildirmektedir.⁶⁹ Bursevî ise Allah'ın "*Fecre yemin olsun.*" diyerek sabahın aydınlığına yemin ettiğini çünkü sabah vaktinin girmesiyle rızkın açıldığını insanların ve hayvanların rızık aramaya başladığını belirtmektedir.⁷⁰

Tüsterî, Baklî ve Bursevî'ye Göre Fazilet ve Rahmet Kavramlarının Yorumu

Allah'ın insanoğluna dünyada maddî ve manevî olarak verdiği sonsuz nimetler bulunmaktadır. Maddî nimetler; yeme, içme, barınma gibi bedensel ihtiyaçları kapsamaktadır. Manevî nimetler ise hidâyet, imân ve bunların sağladığı mutluluklardır. Ayrıca manevî nimetler daha çok ruhsal haz ve lezzetleri içermektedir.⁷¹ Yunus suresi 58. âyette geçen fazilet ve rahmet manevî nimetlerden sayılabilir. Zira konuya bu çerçeveden bakıldığında nûr-ı Muhammedî düşüncesi manevî nimetleri kapsamaktadır. Bu nedenle Tüsterî, Yunus suresi 58. âyette geçen fazilet ve rahmeti, Peygamber Efendimizin manevî şahsiyetini temsil eden nûr-ı Muhammedî düşüncesi çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre "*De ki: 'Ancak Allah'ın fazilet ve rahmetiyle sevinsinler.'*"⁷² âyetindeki fazilet Allah'ın vahdaniyetini, rahmet ise Hz. Muhammed'i ifade etmektedir.⁷³ Baklî'ye göre Allah'ın fazileti; tevfikin (başarının) sürekli olması, Allah'ın rahmeti ise tevfikin (başarının) gerçekleşmesidir.⁷⁴ Bursevî ise Allah'ın faziletini; Rahman'ın ihsanını ulaştırması, Allah'ın rahmetini ise hidâyet olarak tanımlamaktadır.⁷⁵

Rahmet genel ve özel olarak iki çeşittir. Genel rahmet, Allah'ın Rahmân isminin gereği olarak dünyada inanan veya inanamayan bütün yaratıklarını nimetlendirmesidir. Özel rahmet, Allah'ın Rahîm isminin

69 Baklî, *Arâisül-beyân*, 3/506.

70 Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 10/23.

71 Fatma Candan Günaydın, "Nimet", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/129-130.

72 Yunus 10/58.

73 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 76.

74 Baklî, *Arâisül-beyân*, 2/91.

75 Bursevî, *Râhu'l-beyân*, 4/61-62.

mazharı olarak ahirette sadece inanan kullarına merhamet etmesidir.⁷⁶ Tasavvufta ise nûr-ı Muhammedî genel rahmeti ifade etmektedir. Allah her şeye onun vesilesiyle rahmet etmektedir.⁷⁷ Tüsterî'nin âyette geçen "Rahmet" ifadesini Hz. Muhammed olarak yorumlaması bu düşünceleri ifade etmektedir. Baklî, fazilet ve rahmet kavramlarını tevfiik olarak yorumlamaktadır. Tasavvufta tevfiik, Allah'tan yardım bekleyip o yardıma kavuşmak anlamına gelmektedir. İbn Arabî'ye göre tevfiik, Allah'ın özel kullarının kalplerine ilk ettiği nûr-u ilâhînin bir parçasıdır.⁷⁸ Bu açıdan Baklî'nin yorumu, nûr-ı Muhammedî'nin de kaynağı olan nûr-u ilâhîyi ifade etmektedir. Bursevî ise fazilet kavramına ihsan; rahmet kavramına hidayet manasını vermiştir. Nitekim fazilet, ihsan manasına da gelmektedir.⁷⁹ Hidayet ise Allah'ın rahmetinin bir sonucudur.⁸⁰

Sonuç

Tüsterî tefsiri incelendiğinde nûr-ı Muhammedî ile alakalı toplam on iki âyette yorum ve izaha gidildiği görülmektedir.⁸¹ Bu âyetlerin yorumları Baklî ve Bursevî tefsirleriyle mukayeseli olarak ele alındığında şu neticelere ulaşılmıştır:

Aralarındaki benzerlikler:

- 1- Üç sûfî müfessirde de nûr-ı Muhammedî düşüncesinin var olduğu görülmektedir.
- 2- Tüsterî ve Bursevî'ye göre "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûru içinde lamba bulunan kandil gibidir."⁸² âyetindeki ikinci nûr Hz. Muhammed'in nûruna işaret etmektedir.
- 3- Tüsterî ve Baklî, Fecr suresinin ilk âyetini, Hz. Muhammed'in nûruyla ilişkilendirerek iman, ilim gibi nûrların onula zuhur ettiğini ifade etmektedir.

76 Hasan Kamil Yılmaz, "Gönüllere Rahmet Terbiyesi", *Altmoluk Dergisi* 36 / 292 (Haziran 2010) 6.

77 Mehmet Demirci, *Nûr-u Muhammedî* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013), 24.

78 İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 39.

79 Mustafa Çağrı, "Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/271.

80 Enes Yarız, "Kur'an'a Göre Hidayete Ermede İnsanın Rolü", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 / 2 (Güz 2017), 365.

81 Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 27-28; 68-69; 76; 79; 111-112; 156; 193.

82 Nûr 24/35.

- 4- Tüsterî ve Baklî'ye göre Necm suresinin ilk âyeti Hz. Muhammed'dir.
 5- Tüsterî, Baklî ve Bursevî'ye göre bütün mahlûkatın zuhuratı nûr-ı Muhammedî'dir fakat onun da kaynağı nûr-u ilâhîdir.

Aralarındaki farklılıklar:

1- Tüsterî, Baklî ve Bursevî arasında nûr-ı Muhammedî düşüncelerini temellendirdikleri âyetler açısından farklılıklar bulunmaktadır.

2- Tüsterî, Baklî ve Bursevî Nûr, Fecr ve Necm surelerindeki âyetleri nûr-ı Muhammedî bağlamında yorumlarken, diğer âyetlerde birbirlerinden bağımsız yorumlar yapmışlardır.⁸³

3- Baklî, nûr kavramını ârif bir kimsenin sadrı ve müminin kalbi için de kullanmaktadır.

4- Tüsterî, insanoğlunun üç zürriyetinden bahsederek nûr-ı Muhammedî'yi birinci zürriyet olarak kabul etmektedir. Baklî ve Bursevî'nin ise böyle bir yorum yapmadığını görülmektedir.

5- Tüsterî, Hûd suresi 40. âyette Nûh tufanından sonraki ilmî gelişmeleri nûr-ı Muhammedî'ye dayandırmaktadır. Ayrıca nûr-ı Muhammedî'nin insanlığın ilmî gelişmelerine ilham kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Baklî ve Bursevî ise bu minvalde yorum yapmayarak sadece nûh tufanından bahsetmektedir.

6- Tüsterî, Yûnus suresi 58. âyette geçen rahmet kavramını Hz. Muhammed olarak yorumlarken Baklî, Allah'ın yardımı, Bursevî ise hidayet olarak tanımlamaktadır.

7- Tüsterî'nin nûr-ı Muhammedî ile alakalı yorumlarında Allah'ın zatının ilk tecellisi, yaratılan ilk varlık, ilmî ve imanî aydınlık gibi çok boyutlu tanımlar görülürken Baklî ve Bursevî'de genel olarak Hz. Muhammedî'nin manevî şahsiyetine yönelik benzetmeler yapılmaktadır.

Nûr-ı Muhammedî düşüncesinin temellendirilen âyetler açısından farklılık arz ettiği görülse de tasavvufun başlangıcından günümüze kadar olan süreçte daima varlığını koruyan bir teori olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca genel olarak yukarıda zikredilen âyet ve hadisler ışığında zikredilmeye başlandığı, daha sonra tasavvuf alanında değişik perspektifleriyle ele alınan bir nazariye haline dönüştüğü söylenebilir.

83 Yukarıda Tüsterî'nin tefsirinden vermiş olduğumuz âyetlerin mukayesesine bkz. Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 27-28; 68-69; 79; 193.

Bazı kaynaklar nûr-ı Muhammedî düşüncesini ilk olarak Tüsterî'de görüldüğünü aktarmaktadır. Elde edilen bilgiler bu bilginin çok da doğru olmadığını göstermektedir. Zira nûr-ı Muhammedî düşüncesini Tüsterî'den önce özellikle onun hocası olan Zunnûn Mısrî dile getirmektedir. Hatta Zunnûn Mısrî'den önce Kâb. b. Ahbâr ve Mukâtil b. Süleyman gibi müfessirler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla nûr-ı Muhammedî'nin ilk olarak Tüsterî'ye atfedilmesi doğruluk değeri açısından zayıf bir rivayeti içermektedir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu'cemü'l-müfehres*. thk. Mansur Fehmi. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1945.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. thk. Yusuf İbn. Mahmud Hâce Ahmed. 2 Cilt. Dımaşk: Mektebü'l-İlmi'l-Hadis, 2000.
- Ateş, Süleyman. *İşarî Tefsir Ekolleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Avcı, Seyit. *Sûfilerin Hadis Anlayışı-Bursevî Örneği*. Konya: Ensar Yayıncılık, 2014.
- Baklı, Ebu Muhammed Sadrüddîn Ruzbihan *Arâisü'l-beyan fî hakâiki'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971.
- Başer, Tuğba. *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin Tasavvuf Anlayışı*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meali ve Tefsiri*. çev. Ömer Çelik vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Otto Yayınları, 2017
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *et-Târîfât*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/271-273*.
- Çınar, Mahmut. *İslâmî Literatürdeki Nuru Muhammedî Anlayışının Nübüvvet Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çiçek, Yakup. "Fecir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Mehmet. "Hakikat-i Muhammediye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/179. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Mehmet Demirci, *Nûr-u Muhammedî* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013).
- Enginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınları, 2006
- Fîrûzâbâdî, Ebû't Tâhir Mecdüddîn Muhammed. *Kâmûsü'l-muhîd*. thk. Muhammed Naim el-Araksusî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1998.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Huccetü'l-İslam Muhammed. *Ihyâ'u Ulûmüddîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2013.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Huccetü'l-İslam Muhammed. Mişkâtü'lenvâr. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınları, 1994.
- Gedik, Fatma. *Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Günaydın, Fatma Candan. "Nimet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33/129-130. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. "Tüfan". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 41/319-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hoca, Nazif. "Baklı". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 4/545-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *Futâhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali. *İlâhî Aşk*, çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- İbn-ü Hallikan, İbû'l-Abbâs Şemsüddîn. *Vefâyâtü'l-âyan enba-u ebnaiz-zaman*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârif, trs.
- İnce, Eyüp. *Kur'an-ı Kerim'in Tasavvufî Yorumu-Tüsterî, Baklı ve Bursevî Örneği*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- İsfahânî, Muhammed b. Mufaddal Râgıb. *Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu Tükçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk. *Istîlâhâtü's-sûfiyye*. thk. Asım İbrahim Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.
- Kırcı, Recep. *Ebû Ali el-Fârisî'nin Sarf İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yay. 20121.
- Kırcı, Recep. Arap Dilinde ^âve ^âEdatları İle İlgili Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/1 (2021), 588-600.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât*, thk. Seyyid Abdülganî Zâйд. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ğad Cedid, 2013.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim. *Risâle-i Kuşeyrîyye*. çev. Ali Arslan Aydın. İstanbul: Arslan Yayınları, 1980.
- Kırca, Celal. "Aksümü'l-Kur'an". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Mükatil b. Süleyman, Beşir el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîr-u Mükatil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Müessesü Tarihi'l-Arabî, 2002.
- Namlı, Ali. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı, Eserleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Tasavvufî Tefsirlerde Nûr-ı Muhammedî Düşüncesi -Tüsterî, Baklı ve Bursevî Tefsiri Örneği-

- Namlı, Ali. "İsmail Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 23/102- 106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri Öztürk. *Hallacı Mansur ve Eseri: Kitâbu't Tavâsîn*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1997.
- Pala, İskender."Tüfan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/322-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Sunar, Cahit. *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*. Ankara: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2006.
- Sülemi, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. *Tabakâtü's-Sûfiyye*. thk. Nurettin Şeribe. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. thk. Muhammed Bâsil Uyun el-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2007.
- Yarız, Enes. "Kur'ân'a Göre Hidayete Ermede İnsanın Rolü", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 / 2 (Güz 2017), 365-375.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1982.
- Yılmaz, Hasan Kamil, "Gönüllere Rahmet Terbiyesi", *Altınoluk Dergisi* 36 / 292 (Haziran 2010), 6-22.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd. *el-Keşşâf*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

